

# De krant hoorde erbij

In de 17de eeuw werd de moderne krant geboren. In de Republiek, met haar relatief grote persvrijheid, verscheen er direct een groot aantal. Ze zijn kortgeleden voor het eerst geanalyseerd op bijvoorbeeld taalgebruik. Hoe schreven de eerste Nederlandse journalisten? Hielden ze rekening met hun lezerspubliek? **Nicoline van der Sijs** zocht het uit.

17de-eeuwse kranten voor het eerst systematisch onderzocht



Op dit stilleven, dat waarschijnlijk de welvaart en handel van de Republiek wil uitdrukken, staat linksboven een exemplaar van de krant *De Waere Mercurius*, met een bericht over Tromps overmeestering van drie Engelse schepen op 28 juni 1639 (1655, Anthonius Leenmans, alle afbeeldingen Rijksmuseum Amsterdam).

**V**anaf 1618 verschenen er in de Republiek kranten met binnenlands en buitenlands nieuws. Anders dan in bijvoorbeeld Engeland en Frankrijk, waar slechts één officiële staatskrant werd gepubliceerd, was hier concurrentie toegestaan. Als gevolg hiervan zagen gedurende de 17de eeuw maar liefst 36 verschillende Nederlandstalige kranten het licht, sommige maar heel kort, andere decennialang. Een deel van deze kranten was al verzameld op het Delpherportaal van de Koninklijke Bibliotheek, maar de teksten waren tot nu toe niet goed doorzoekbaar omdat de computer het oude schrift niet kan lezen. Vrijwilligers van het Meertens Instituut hebben de afgelopen jaren de teksten overgetikt. Daarmee werden de ruim 17 miljoen woorden goed doorzoekbaar en zijn de kranten voor het eerst systematisch en gedetailleerd doorzocht en geanalyseerd.

De kranten werden door alle lagen van de bevolking gelezen en kunnen dan ook gelden als het oudste massamedium. Zo stonden er berichten in die bedoeld waren voor de hele bevolking: advertenties ('een groote Party Wolle Stoffen'), aankondigingen van de overheden (bijvoorbeeld voor 'de Jaerlijckse Beeste-Marckt') en berichten over vermissingen en misdaden ('gestoolen een Snoeckgraeuwe Windthondt'). Liedteksten laten ook zien dat het lezen van kranten onderdeel was van het dagelijks leven. Zo schreef M. Keusers in 1654: 'Gebuertje segh [zeg buurman], wat schrijft de krant?/ Hebt ghyse [of heb je hem] niet ghelesen?/ O! ja dat Amsterdam te landt/ Belegert soude wesen.'

Dominees klaagden erover dat mensen vaker de krant lazen dan de Bijbel. Als alternatief publiceerde de Middelburgse predikant Willem Teellinck in 1626 twee boekjes getiteld *Geestelijcke Couranten* met 'stichtelijcke tijdingen' waarmee het 'volck sich profijtelijcker soude moghen besich houden, dan met de beuselachtige loopende *Couranten*'.

De populariteit van kranten hing samen met de hoge geleterdheid in de Republiek: omstreeks 1600 kon 40 procent van de vrouwen in de Republiek lezen en schrijven en 60 procent van de mannen, veel meer dan in omliggende landen. Uit verschillende berichten blijkt dat kinderen onder andere uit kranten leerden lezen; zo schreef een – gezien haar spelling laagopgeleide – vrouw aan haar man in Curaçao in 1672: 'vort laedt ick ul [u] weten dat onsen dochter al in kranten lert'.

Kranten waren bovendien relatief goedkoop: gemiddeld een stuiver per exemplaar of voor een weekabonnement, ongeveer evenveel als een liter bier.

### 'Gemeenen-Lants-tale'

De periode waarin de eerste kranten verschenen, valt samen met de vorming van een bovenregionale, algemeen begrijpelijke taal. Begin 18de eeuw werd die de 'Gemeenen-Lants-tale' genoemd, eind 19de eeuw Algemeen Beschaafd Nederlandsch en tegenwoordig zeggen we Standaardnederlands. In de middeleeuwen was zo'n bovenregionale taal niet nodig: de mensen konden zich goed verstaanbaar maken in het eigen dialect. Dit veranderde tijdens de Gouden Eeuw, toen de mobiliteit toenam, onder andere door de economische trek naar de grote Hollandse steden. De onafhankelijkheid van de Republiek leidde bovendien tot een sterk gevoel van nationaal bewustzijn. De elite vond dat de nationale staat ook een nationale taal diende te hebben die begrijpelijk was voor personen uit alle gewesten. Een taal die minstens even

goed moest zijn als het Latijn en de andere volkstalen, en die niet alleen geschikt was voor literatuur, maar ook voor de wetenschappelijke, religieuze en ambtelijke teksten die voorheen in het Latijn respectievelijk Frans werden opgesteld.

De toonaangevende burgers van de grote Hollandse steden bepaalden hoe dat bovenregionale Nederlands eruit kwam te zien. Zij verheven hun eigen taal tot norm: daarmee waren ze immers het meest vertrouwd. Dat de Hollandse taalvariant gezag kreeg en niet bijvoorbeeld Brabants of Saksisch, kwam eenvoudigweg doordat het Hollands de taal van het cultuur- en handelscentrum van de Republiek was, niet omdat het beter of geschikter was dan andere varianten.

Literaire schrijvers als Joost van den Vondel, Pieter Corneliszoon Hooft en Gerbrand Adriaanszoon Bredero speelden een belangrijke rol in de keuze en verbreiding van de standaardtaal. Wat betreft de grammatica waren ze unaniem van oordeel dat die het voorbeeld moest volgen van het Latijn. Het ideaal voor een taal was namelijk dat iedere betekenis werd uitgedrukt met een eigen vorm. Het Latijn, met zijn rijkdom aan naamvallen, vervoegingen en verbuigingen, kwam hier dicht bij. De literatoren duldden echter geen invloed van het Latijn of Frans op de woordenschat van de standaardtaal. Die moest bestaan uit eigen Nederlandse woorden, Franse of Latijnse leenwoorden waren toch helemaal niet nodig! Om dat te bewijzen vormde Hooft bijvoorbeeld de nieuwvormingen *stadhuishavenaar*, *tegenrolhouder* en *verneemschrift* ter vervanging van *conciërge*, *controleur* en *informatie*.

### Geen eenheidsspelling

In hoeverre hielden de 17de-eeuwse journalisten zich aan de standaardtaal-in-wording? Kwam hun taalgebruik overeen met dat van literaire schrijvers? Door de nieuwe digitale mogelijkheden kunnen die vragen voor het eerst beantwoord worden. Laten we eens een willekeurig artikel uit de *Amsterdamsche courant* van 8 september 1677 bekijken, exemplarisch voor de kranten uit de 17de eeuw. Het gaat over de gustige positie van het geslacht van Oranje. De geconsolideerde woorden worden hieronder toegelicht. 'Alhier is 't Canon van voor Charleroy wederom aengekomen, *sijnde* 't Leger van den Prince van Orangie op voorleden *Vrydagh opgebroocken* en de *Sambre gepasseert*, en met de *Geallieerden geconjungeert*, staen nu *by* Saubuf, en Duc de Luxemburg tusschen de *Sambre* en *Maze*, *aen* een *Riviertje*, en heeft een Bosch voor hem, is seer *avantagieus geposteert*'.

Het citaat is geschreven in algemeen beschaafd Hollands en bevat geen opvallende dialectkenmerken: geen plat-Hollands *aen* maar beschaafd *aen* (men spelde toen de lange *aa* meestal als *ae*). Dat geldt voor alle kranten uit de 17de eeuw. Ook volgen de kranten Hollandse taalvernieuwingen: ze gebruiken alleen de verkleinvorm *-tje*, zo blijkt uit *riviertje*, en niet de oudere vorm *-ke*, die wel bewaard bleef in het Brabants, vergelijk *huuske*.

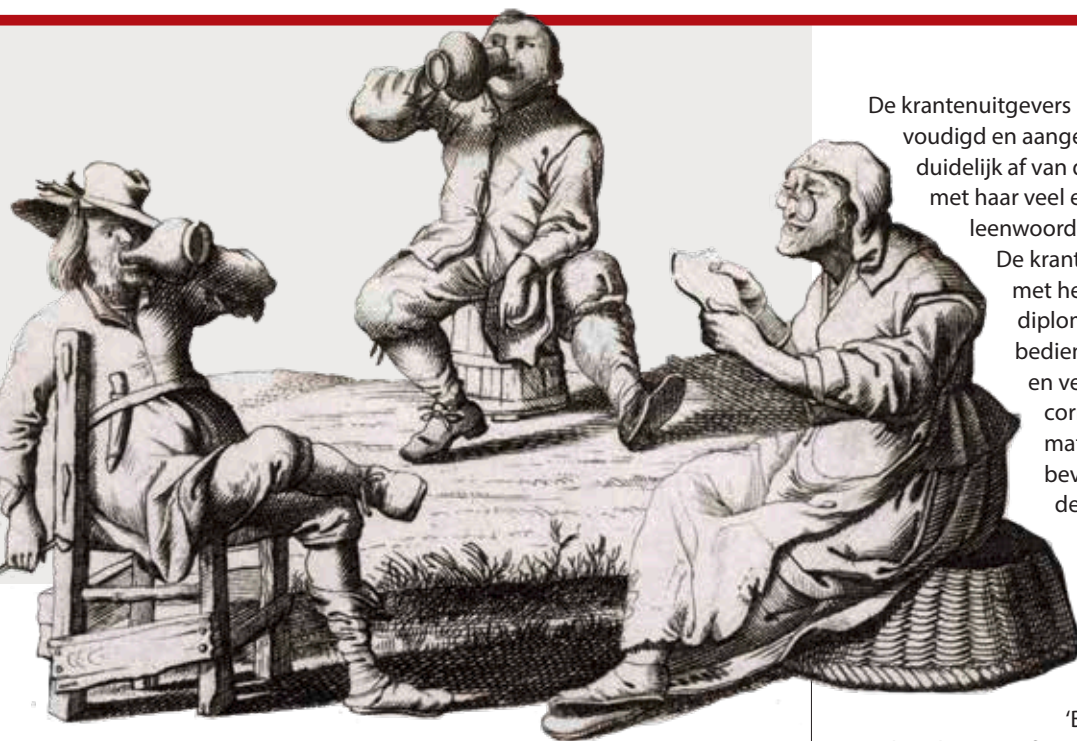
De krantenuitgevers bekommerden zich niet erg om spellingseenheid: in de 17de eeuw golden geen vaste regels. Zelfs in dit korte citaat zien we *opgebroocken* met *gh* naast *gepasseert* en *geconjungeert* met *g*, en *sijnde* met *ij* naast *by* met *y*. Niet dat er niet over spelling werd nagedacht en gepubliceerd. Al vanaf 1584 pleitten voorstanders van het nieuwe beginsel van de gelijkvormigheid ervoor om het woordbeeld constant te houden: ze spelden bijvoorbeeld *land* op grond van het meervoud *landen*, waarmee ze afweken van de middeleeuwse fonetische spelling *lant*.





De krantenuitgevers pasten hun taalgebruik niet aan hun laagopgeleide lezers aan. 'Krantlezer in interieur', prent naar een schilderij van Adriaen van Ostade (1610-1685).





In de Republiek konden relatief veel vrouwen lezen, zoals op deze prent uit de tweede helft van de 17de eeuw is weergegeven.

In de loop van de 17de eeuw volgden vooraanstaande auteurs als Vondel en Hooft en schrijvers van grammatica's en woordenboeken dit nieuwe beginsel, maar niet bijvoorbeeld de Statenvertalers. Ook krantenuitgevers volgden deze nieuwlichterij maar heel beperkt: *lant* en *hont* komen het meest voor, gevolgd door *landt* en *hondt*, en pas in de derde plaats, met een veel lagere frequentie, vinden we *land* en *hond*. Zo vinden we in bovenstaand citaat ook voltooide deelwoorden met *t* zoals *gepasseert*.

Kranten conformeerden zich evenmin aan de puristische tendens die leenwoorden afwees. In het citaat staan er heel wat, zoals *gepasseert*, *geallieerden*, *geconjungeert*, *avantagieus*, *geposteert*. Sterker nog: de 17de-eeuwse kranten blijken een duidelijke voorkeur te hebben voor leenwoorden. Zo komen in de kranten de leenwoorden *campagne*, *confusie*, *devies*, *notificeren* en *sententie* veel vaker voor dan de Nederlandse alternatieven *veldtocht*, *verwarring*, *zinspreuk*, *verwittigen* en *vonnis*.

### Leesbaarheid

Tegenwoordig is het devies aan journalisten om bondig te schrijven, omdat dit makkelijker leesbare teksten oplevert. Hielden hun 17de-eeuwse collega's zich ook aan deze regel? Hun krant was immers ook voor de grote massa bedoeld. Dat blijkt niet het geval: een zin bevatte in de 17de eeuw gemiddeld 28 woorden, tegenover 12 nu. Het record is 175 woorden, in een krant uit 1650. Zo'n lange zin is in geen enkele moderne krant meer te vinden. De lange zinnen bevatten veel beknopte bijzinnen met voltooide en tegenwoordige deelwoorden, zoals *sijnde* in het citaat uit 1677. Deze constructies zijn gemodelleerd naar het Latijn. Andere voorbeelden met tegenwoordige deelwoorden zijn *besocht hebbende* en *bekent wordende*. Veelvoorkomende combinaties met voltooide deelwoorden zijn *dat hy weder gesont geworden was en die onthaelt is geworden*.

De krantenuitgevers hebben hun taalgebruik dus niet vereenvoudigd en aangepast aan hun lezers. De krantentaal wijkt duidelijk af van de taal in liedjes, toneelstukken en poëzie met haar veel eenvoudiger zinsstructuur en veel minder leenwoorden.

De krantentaal blijkt het meest overeen te komen met het toenmalige ambtelijke taalgebruik van diplomaten en overheidsfunctionarissen. Ook die bedienden zich van lange, meanderende zinnen en veel Franse en Latijnse leenwoorden. Veel correspondenten kwamen dan ook uit diplomatieke of ambtelijke kringen. De kranten bevatten bovendien veel aankondigingen van de overheden in precies diezelfde stijl, zoals de volgende uit 1685 waarin het gemeentebestuur van Arnhem gevluichte Franse hugenoten hartelijk welkom heet binnen de gemeente, met diverse deelwoorden (*doende*, *staende*, *sullende*) en leenwoorden (*gecursiveerd*):

'Burgermeesteren, Schepenen en Raed der Stad Arnhem *notificeren*, dat alle *Familien* of *Personen*, die, om dat sy *Professie* van de *Gereformeerde Religie* doen, vervolgt werden, en uyt haer Lant moeten vluchten, so sy sig binnen de voorsz. Stad met'er Woon ter neder slaen, sullen genieten 't Recht van de Borgerschap, sonder iets te betalen, als mede van de Gildens, mits doende de Proeve, daer toe staende, daer-en-boven by *provisie* voor den tijt van 12 Jaren vryheit van tocht en wacht, en andere *Personele* diensten; *sullende* haer Ed: Achthb: noch verdacht wesen, om meer andere Vrydommen en *Immuniteyten*, soo veel in haer vermogen sal zijn, aen sodanige *Familien* of *Personen* te verleenen..'

Moderne journalisten mogen dan bondiger zijn dan hun 17de-eeuwse voorgangers, veel van de leenwoorden die toen werden gebruikt, vinden we nog altijd in de krant, zoals *commissie*, *effect*, *instantie*, *kantoor*, *kosten*, *opinie*, *particulier*, *post*, *presentatie*, *president*, *prijs*, *relatie* en *succes*. Deze leenwoorden zijn dus al eeuwenlang onderdeel van het Nederlands, ondanks inspanningen om ze te weren. Dat dit niet is gelukt, kunnen we op het conto van de journalisten schrijven.

**Nicoline van der Sijs** is senior onderzoeker bij het Meertens Instituut en hoogleraar historische taalkunde van het Nederlands aan de Radboud Universiteit. In het boek *'Een mooie mengelmoes'. Meertaligheid in de Gouden Eeuw*, dat ze samen met Marc van Oostendorp eind 2018 bij AUP publiceerde, schreef ze een hoofdstuk over 17de-eeuwse kranten.

### VERDER LEZEN

- ▶ **W. Frijhoff**, *Meertaligheid in de Gouden Eeuw. Een verkenning*, KNAW Press, 2010 (pdf is te downloaden via [www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/meertaligheid-in-de-gouden-eeuw](http://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/meertaligheid-in-de-gouden-eeuw))
- ▶ **N. van der Sijs**, *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*, Boom, 2004
- ▶ **A. der Weduwen**, *Dutch and Flemish Newspapers of the Seventeenth Century, 1618-1700*, Brill, 2017